

ADAM RECZUCH

EKONOMICZNO-KULTUROWE UWARUNKOWANIA ZACHOWAŃ KONSUMENTÓW W AZJI W OKRESIE TURBULENCJI GOSPODARCZYCH WYWOŁANYCH PANDEMIA COVID-19 ORAZ WOJNĄ W UKRAINIE

KONDYCJA GOSPODARSTW DOMOWYCH W WYBRANYCH KRAJACH WSCHODNIEJ AZJI

Obecnie mamy do czynienia z niezwykle skomplikowaną sytuacją geopolityczną, która generuje szereg zjawisk pogarszających kondycję ekonomiczną gospodarstw domowych. Po okresie wstrząsów ekonomicznych wywołanych pandemią COVID-19, nastąpiły kolejne problemy wywołane rosyjską agresją, które to pogłębiły szereg trudności gospodarczych. Na aktualne realia gospodarcze mają ważny wpływ także czynniki pozaekonomiczne, w tym polityczne, dlatego w niniejszych rozważaniach przyjęto szersze spektrum badawcze, obejmujące zagadnienia nie tylko ekonomiczne, ale również m.in. determinanty o charakterze społecznym czy kulturowym.

Generalnie rzecz biorąc, na konsumpcje gospodarstw domowych w okresach nieprzewidywalnych zdarzeń prowadzących do kryzysów i stagnacji, mogą mieć wpływ dwa rodzaje czynników, tj. typowo ekonomiczne (*coercive influences*), związane np. z brakiem odpowiednich towarów lub ich zbyt wysoką ceną, które wymuszają automatycznie korektę zachowań. Drugi rodzaj czynników to rozmaite uwarunkowania, które wprawdzie nie mają charakteru przymusowego (*non-coercive influences*), ale powodują zmianę decyzji zakupowych np. socialmedia i różne „teorie spiskowe” związane z koronawirusem, prowadzące nawet to paniki i zupełnie nieracjonalnych decyzji zakupowych (Cherouk, 2022, 33-37).

W trakcie pierwszych restrykcji związanych z pandemią COVID-19, konsumenci w wielu krajach, zareagowali w sposób nazbyt impulsywny ze względu na m.in. ryzyko zerwania wielu światowych łańcuchów dostaw. Gospodarstwa domowe na całym świecie podejmowały decyzje zakupowe w warunkach niemal całkowitej niepewności i stąd też takie irracjonalne zachowania były odnotowywane w wielu krajach (Shiwen, Yanfang, Yujie, Tinggui, Lei, 2023, 23-24). Obecna sytuacja jest nieco inna, gdyż konsumenci w pewnym stopniu przystosowali się do zmieniających i niepewnych warunków ekonomicznych.

W państwach wysoko rozwiniętych konsumpcja jest jednym z kluczowych determinantów rozwoju ekonomicznego i filarów gospodarki. Oprócz konsumpcji, wzrost PKB wynika także z poziomu inwestycji, wydatków rządowych oraz eksportu, które to czynniki w przypadku wielu

krajów azjatyckich stanowią także ważną siłę napędową gospodarki, czasami nawet istotniejszą od konsumpcji (Hae, 2018, 1).

Spoleczeństwa azjatyckie funkcjonują w oparciu o zasady konfucjanizmu, przedkładając harmonijny rozwój całej społeczności nad charakterystyczny dla społeczeństw liberalnych interes danej jednostki, co wpływa na różne sfery życia, w tym także na konsumpcję gospodarstw domowych. W analizowanych krajach, państwa na ogół prowadzą aktywną politykę społeczną, podnosząc poziom opieki zdrowotnej, edukacji, dzięki czemu poprawia się dobrostan gospodarstw domowych. Warto też w tym miejscu dodać, że cywilizacja konfucjańska obejmuje 1/3 ludzkości i wszystkie analizowane w tym artykule państwa, a w Chinach filozofia ta stanowi oficjalną doktrynę państwową (Cimek, 2021, 102-103).

Cechą konfucjańskich społeczeństw jest przekonanie, że wielokulturowość winna opierać się na bezkonfliktowej, zgodnej koegzystencji, przy poszanowaniu różnych odmienności. Duża część krajów Azji jest wieloetniczna oraz wieloreligijna i otwarta na przejmowanie także obcych wzorców kulturowych, w tym także zachowań konsumpcyjnych, a spoiwem dla zróżnicowanego społeczeństwa są wartości azjatyckie, w których to prawa jednostki nie mogą burzyć ładu i harmonii społecznej (Bankowicz, 2005, 225-226).

Idee konfucjanizmu są nieco inaczej rozumiane w Chinach, gdyż w tym przypadku są one powiązane z marksizmem i interpretowane w duchu społeczeństwa socjalistycznego oraz chińskiego nacjonalizmu. Konfucjanizm jest wykorzystywany do uzasadniania zmian społecznych i budowania coraz bardziej nowoczesnego, z informatyzowanego i także kontrolowanego społeczeństwa. Gospodarstwa domowe w Państwie Środka dzięki wprowadzeniu elektronicznego pieniądza zyskały dostęp nie tylko do ogromnego rynku towarów, ale także usług kredytowych. Niestety, poprzez coraz bardziej rozbudowane i zaawansowane systemy sprzedażowe, państwo dokonuje również oceny „*wiarygodności społecznej*” obywateli (Strittmatte, 2008, 257-266).

Kolektywny charakter tych społeczeństw polega na tym, iż jednostka w większym stopniu podporządkowuje się interesom grupy społecznej niż realizacji indywidualnych aspiracji konsumpcyjnych oraz poszukiwaniu własnej tożsamości i stylu życia (Byłok, 2017, 22). Postawy nadmiernie konsumpcyjne, charakterystyczne dla tzw. krajów zachodnich, w tym dążenie do wyróżnienia się we własnej społeczności, nie są typowe dla mieszkańców tych krajów, których to cechuje większa racjonalność. Gospodarstwa domowe państw azjatyckich starają się wpięrcw podnieść poziom życia całej społeczności, a dopiero po osiągnięciu odpowiedniego pułapu rozwoju gospodarczego, zaczynają w większym stopniu preferować czas wolny od pracy i koncertować się ma konsumpcji.

Kluczowe znaczenie w społeczeństwach kolektywnych posiada rodzina, a członkowie tych społeczeństw funkcjonują w mniej lub bardziej skomplikowanych sieciach powiązań rodzinnych, osobistych i zawodowych. W krajach tych z sukcesem rozwinęło się wiele scentralizowanych przedsiębiorstw, kontrolowanych przez duże klany, czego przykładem są m.in. koreańskie czebole (Kightley, 2013, 120). Inna sytuacja jest w Japonii, gdzie kolektywizm opiera się na dużych, silnie ze sobą powiązanych grupach przedsiębiorstw. W Kraju Kwitnącej Wiśni jednostka jest podporządkowana wobec swojego pracodawcy, który zapewnia jej bezpieczeństwo ekonomiczne i w hierarchii wartości jest on ważniejszy niż rodzina (Klimek, 2009, 166-168). Wpływa to także na ich styl życia, gdyż Japończyk więcej czasu przebywa w swoim środowisku zawodowym niż wynika to z normy pracy; czas wolny również spędza z innymi pracownikami, a charakterystyczny dla krajów europejskich *work-life balance* tutaj raczej nie istnieje, gdyż wypoczynek i praca odbywa się na ogół w tym samym środowisku.

Kraje azjatyckie jeszcze kilka dekad temu były znacznie uboższe i zacofane technologicznie od wiodących potęg gospodarczych, ale nastąpił ich szybki rozwój ekonomiczny, którego głównymi stymulatorami były m.in. inwestycje zagraniczne, współpraca międzynarodowa, modernizacja gospodarki i wzrost jej efektywności. Z powodu globalizacji szereg państw azjatyckich dokonało olbrzymiego skoku cywilizacyjnego; np. PKB Chin rosło przez szereg lat w tempie około 10% rocznie (Bossak, 2008, 270). Państwa te opierają swój sukces gospodarczy na postępie technologicznym i silnej tendencji do interwencjonizmu państwowego, ale jednocześnie na kapitalistycznej organizacji gospodarki, gwarantując prawa własności, co pozwala gospodarstwom domowym na stopniową poprawę ich kondycji ekonomicznej (Blanchard, 2011, 423-427).

Przedmiotem analizy w dalszej części pracy są cztery, różniące się od siebie, zarówno kulturowo, ekonomicznie, politycznie, jak i geograficznie gospodarki, tj. państwo — miasto Singapur, rejon autonomiczny Hongkong, potężne Chiny oraz dwie gospodarki, które swój sukces zawdzięczają przede wszystkim rozwojowi technologicznemu, czyli Japonia, oraz coraz bogatsza Korea Południowa.

System polityczny także wpływa na model konsumpcji i państwa demokratyczne, których gospodarka oparta jest na wolnym rynku i wolności jednostki, winny w większym stopniu sprzyjać wzrostowi gospodarczemu. W wielu rozwijających się krajach, wprowadzono w ostatnich dekadach szereg rozwiązań liberalizujących system gospodarczy, aczkolwiek w krajach azjatyckich budowa bardziej prorynkowego ustroju gospodarczego nie zawsze powiązana jest z wprowadzeniem wolności w innych pozaekonomicznych sferach, czego najlepszym przykładem są formalnie komunistyczne Chiny, ale także noszący pewne cechy autorytaryzmu Singapur.

Szybki rozwój gospodarczy w Azji jest związany także z urbanizacją i powstawaniem coraz potężniejszych aglomeracji miejskich, czemu towarzyszy rozwój m.in. wielkich centrów handlu i rozrywki. Ponadto, społeczeństwa azjatyckie są coraz lepiej wykształcone, budując gospodarkę opartą o wiedzę i nowoczesną technologię, co stanowi współcześnie kluczowy czynnik rozwoju społeczno-ekonomicznego. Odpowiedzialne podnoszenie poziomu konsumpcji zwiększa nie tylko dobrobyt, ale także podnosi kapitał społeczny, wzmacniając więzi społeczne, zaufanie do państwa, co jest szczególnie ważne w gospodarkach kolektywnych (Hae, 2018, 1).

Dla konsumentów w państwach azjatyckich napływające produkty z Europy i USA, wraz z liberalizacją handlu, były początkowo ucieleśnieniem nowoczesności i zachodniego, konsumpcyjnego stylu życia. Niemniej, towary te stanowiły element różnicowego wachlarza dóbr konsumpcyjnych, nie doprowadzając do wyparcia lokalnych, tradycyjnych produktów, ale je uzupełniając i mogły się przyjąć na danym rynku, jeżeli zostały przystosowane do lokalnych uwarunkowań danej społeczności, czego przykładem jest upowszechnienie się kultury spożywania piwa w Japonii (Francks, 2009, 32-34).

Biorąc pod uwagę wskaźnik kulturowy Hofstede, członkowie społeczeństw kolektywistycznych starają się unikać niepewności (ryzyka) i są gotowi na podnoszenie podatków oraz pomocy socjalnej w celu nieumniejszenie biedy i nierówności społecznych, budując harmonijnie rozwijającą się gospodarkę (Czerwonka, 2015, 283-284). Z punktu widzenia behawioralnego, Azjaci mogą większą wagę przywiązywać do kontekstu niż konkretnych celów, analizując rzeczywistość w sposób holistyczny, jako podlegającą ciągłym zmianom (Levison, Peng, 2007, 16-18).

Spoczeństwa dalekowschodniej Azji ulegają westernizacji i stopniowo przyjmują podobny model konsumpcji, czego przykładem są przejawy tzw. konsumpcji ostentacyjnej widoczne nawet w Chińskiej Republice Ludowej (Mayer, 2015, 243-244). W coraz bardziej zliberalizowanym i zglobalizowanym świecie, postawy konsumentów mogą coraz częściej się przenikać, nosząc cechy zarówno orientacji kolektywnej, jak i zachowań zindywidualizowanych.

Z jednej strony, konsument w krajach dalekowschodnich winien być lepiej przygotowany na trudne do przewidzenia trudności ekonomiczne jako osoba o orientacji długoterminowej, nastawiona na kolektywne realizowanie swoich celów społeczno-ekonomicznych. Z drugiej zaś, konsumenci azjatyccy są na ogół zaadoptowani do pewnego przyjętego przez nich sposobu życia w ramach sterowanych odgórnie gospodarek, a długotrwałe zaburzenia ich ładu ekonomicznego może przyczynić szeregu trudnych do rozwiązania problemów m.in. do wzrostu ubóstwa czy nierówności społecznych. Z perspektywy kilku ostatnich dekad można dostrzec przeplatające się ze sobą zarówno okresy szybkiego wzrostu gospodarek azjatyckich, jak i głębokich ich kryzysów (np. azjatycki kryzys finansowy z końca XX wieku).

KONSUMPCJA GOSPODARSTW DOMOWYCH W OKRESIE 2019–2021

Chiny jako pierwsze zostały dotknięte pandemią COVID-19 i podjęto tam jedne z najbardziej dotkliwych i najdłużej trwających na świecie restrykcji. Poziom konsumpcji gospodarstw domowych w latach 2019-2021 pozostał na podobnym poziomie, a gospodarka Chin wciąż rosła i nie odnotowała spadku PKB (tab. 1). Naturalnie, nastąpiło znaczące obniżenie poziomu konsumpcji w roku 2020, ale nie miało to większego wpływu na gospodarkę, opartą w dużej mierze na przemyśle i eksporcie.

Rok	Dane	Kraj				
		Chiny	Japonia	Korea Południowa	Singapur	Hongkong
2019	Konsumpcja w ogólnym PKB	39,00%	55,00%	49,00%	36,00%	69,00%
	PKB per capita	16 652 \$	42 309\$	43 410\$	102 413\$	62 103\$
	Zmiany konsumpcji	6,00%	-1,00%	2,00%	3,00%	-1,00%
2020	Konsumpcja w ogólnym PKB	38,00%	54,00%	46,00%	33,00%	66,00%
	PKB per capita	17 189 \$	41 567\$	44 698\$	99 681\$	58 949\$
	Zmiany poziomu konsumpcji	-2,00%	-5,00%	-5,00%	-13,00%	10,00%
2021	Konsumpcja w ogólnym PKB	38,00%	54,00%	46,00%	31,00%	65,00%
	Zmiany poziomu konsumpcji	13,00%	1,00%	4,00%	5,00%	5,00%
	PKB per capita	19 388 \$	42 139\$	46 888\$	116 486\$	65 872\$

Tabela 1. Zestawienie porównawcze odsetka konsumpcji w całości PKB danego kraju i PKB *per capita* według parytetu siły nabywczej

Źródło: Dane statystyczne Banku Światowego: <https://data.worldbank.org/> [dostęp 2 maja 2023 r.]

Pomimo skoku cywilizacyjnego i ekonomicznego w ostatnich dekadach, chińskie gospodarstwa domowe wciąż cechują postawy nakierowane na oszczędny tryb życia i ciężką pracę, zgodnie z tzw. „konfucjańskim dynamizmem pracy”. Kraj ten jest też pełen kontrastów, gdyż z jednej strony przybywa tam milionerów, a z drugiej strony przeciętny konsument jest dosyć ubogi. Trudno jest

też charakteryzować sylwetkę współczesnego chińskiego konsumenta, gdyż jest to osoba z jednej strony coraz bardziej otwarta na nabywanie dóbr zagranicznych (większość zachodnich marek jest obecna w tym kraju), ale też kupuje głównie towary krajowe, czy też pochodzące z Azji. Otwarcie rynku chińskiego na towary z zachodu i obecność na tym znanych, światowych marek, nie spowodowało zmiany w zachowaniach konsumpcyjnych chińczyków, którzy rzadziej się sięgają po te produkty, za wyjątkiem najzamożniejszych grup społecznych (Mayer, 2015, 240-241).

Japonia jest krajem, który podobnie jak inne państwa Azji, opiera się na zasadzie harmonijnego rozwoju gospodarki, budując otwarte, nowoczesne i demokratyczne społeczeństwo, w którym to jednostka ma szansę na samorealizację w ramach istniejącego porządku społecznego. Japończycy po wielu dekadach ciężkiej pracy osiągnęli dosyć wysoki poziom dobrostanu, dlatego te zmieniają się ich preferencje w kierunku w większym stopniu zachowań konsumpcyjnych. Stąd też, restrykcje związane z pandemią COVID-19 wpłynęły na pewne ograniczenie poziomu konsumpcji, ale pozostała ona na najbardziej zbliżonym poziomie ze wszystkich analizowanych gospodarek. Wysoki poziom usług publicznych, w tym opieki zdrowotnej, ogólna dobra kondycja gospodarstw domowych, nie spowodowała jakichś poważniejszych wahań konsumpcji.

Korea Południowa wkraczała w okres restrykcji pandemicznych, pogrążona w najgłębszym od kilkunastu lat kryzysie, który nastąpił po okresie szybkiego wzrostu gospodarczego. Dochód PKB per capita mieszkańców tego kraju wzrósł w latach 2019-2021, pomimo licznych trudności ekonomicznych, dzięki m.in. koncentracji Koreańczyków przede wszystkim na pracy, a w mniejszym stopniu na konsumpcji i czasie wolnym. W celu pokonania obecnego kryzysu, rząd zamierzał w 2023 r. zwiększyć tygodniową liczbę godzin pracy z 52 do 69, co spotykało się ze sprzeciwem osób młodych i związków zawodowych (Bhaimiya, 2023).

Na szczególną uwagę zasługują Hongkong i Singapur, byłe kolonie brytyjskie i gospodarki stanowiące wielkie metropolie, o wysokim stopniu zamożności ich mieszkańców. Gospodarstwa domowe w Hongkongu w większym stopniu uległy westernizacji, poddając się konsumpcyjnemu stylowi życia niż mieszkańcy Singapuru, w którym to konsumpcja nie stanowi głównego czynnika napędowego ich gospodarki, opartej przede wszystkim na usługach finansowych oraz w mniejszym stopniu handlu (Chodkowska-Miszczyk, Wylon, 2017, 26).

WOJNA W UKRAINIE A REAKCJA GOSPODARSTW DOMOWYCH

Wojna w Ukrainie wywołała poważne turbulencje gospodarcze na całym globie, ale ze względów geopolitycznych, gospodarki azjatyckie odczuły te turbulencje w mniejszym stopniu. W różny sposób też kraje dalekowschodniej Azji zareagowały na agresję Rosji na Ukrainę, począwszy od nałożenia prawnych sankcji na Rosję (Singapur, Korea Północna, Japonia), redukcje kapitału

rosyjskiego i częściowe wycofywanie się ze współpracy (formalnie autonomiczny Hongkong) aż po mniej lub bardziej oficjalne wsparcie Rosji (Chiny).

Tendencje rozwojowe kryzysu związanego z wojną w Ukrainie nie są obecnie możliwe do przewidzenia. Na tle aktualnie dostępnych danych statystycznych można zauważyć stopniowe zwiększanie się zadłużenia gospodarstw domowych w dalekowschodniej Azji, które jest najbardziej niepokojące w Korei Południowej, ale tendencja ta jest charakterystyczna dla wszystkich krajów, poza Singapurem. Po ograniczeniach związanych z pandemią, gospodarki tych krajów szybko zaczęły się odbudowywać, ale dodatkowe turbulencje w gospodarce światowej wywołane wojną w Ukrainie, doprowadziły do zwiększenia poziomu zadłużenia gospodarstw domowych.

W Japonii wzrósł poziom zadłużenia gospodarstw domowych w latach 2019-2021 o 6 punktów procentowych, ale ta niepokojąca wzrostowa tendencja może wynikać z tzw. „pułapki płynnościowej”, w której to znalazła się gospodarka japońska w końcu XX wieku (tab. 2). Sterowanie poziomem konsumpcji gospodarstw domowych poprzez zwiększanie podaży pieniądza jest w tym kraju utrudnione.

Rok \ Kraj	Chiny	Japonia	Korea Południowa	Singapur	Hongkong
2019	56%	63%	96%	58%	82%
2020	62%	68%	103%	61%	92%
2021	61%	68%	106%	55%	93%
wrzesień 2022	61%	69%	106%	49%	95%

Tabela 2. Zadłużenie gospodarstw domowych w relacji do PKB

Źródło: [Dane statystyczne Bank for International Settlements: www.bis.org](http://www.bis.org) [dostęp 2 maja 2023 r.]

Nierówności społeczne są cechą wolnorynkowych gospodarek, a wraz z liberalizacją systemów ekonomicznych w Azji, również i w tych państwach odnotowywane są duże różnice pomiędzy poziomem zamożności gospodarstw domowych. Rozbieżności w dochodach pomiędzy grupami najbardziej zamożnymi, a najbiedniejszymi były wysokie Hongkongu i Japonii, ale umiarkowane w Chińskiej Republice Ludowej i Singapurze i niskie w Korei Południkowej.

Chiny (2021)	Japonii (2019)	Korea Południowa (2016)	Singapur (2021)	Hongkong (2018)
0,46%	0,55%	0,33%	0,44%	0,59%

Tabela 3. Wskaźnik Giniego dla wybranych państw z roku 2019

Źródło: Dane statystyczne Banku Światowego: <https://data.worldbank.org/> [dostęp 2 maja 2023 r.] oraz Department of Statistics, Ministry of Trade & Industry, Republic of Singapore.

Niestety, brak jest danych statystycznych obrazujących kształtowanie się wskaźnika Giniego w okresie 2020-2022. Niemniej, w Hongkongu w wyniku restrykcji wynikających z pandemią COVID-19, zmniejszyły znacząco się zarówno średnie zarobki wśród najbiedniejszych osób o niemal 23% do 344\$ miesięcznie (10% najbiedniejszych mieszkańców) i jednocześnie zwiększyły się dochody osób najbardziej zamożnych o 6,3% do 16 255 (10% najbogatszych Hongkończyków) i stąd też prawdopodobny jest dalszy wzrost nierówności społecznych po roku 2022 (Mok, 2023).

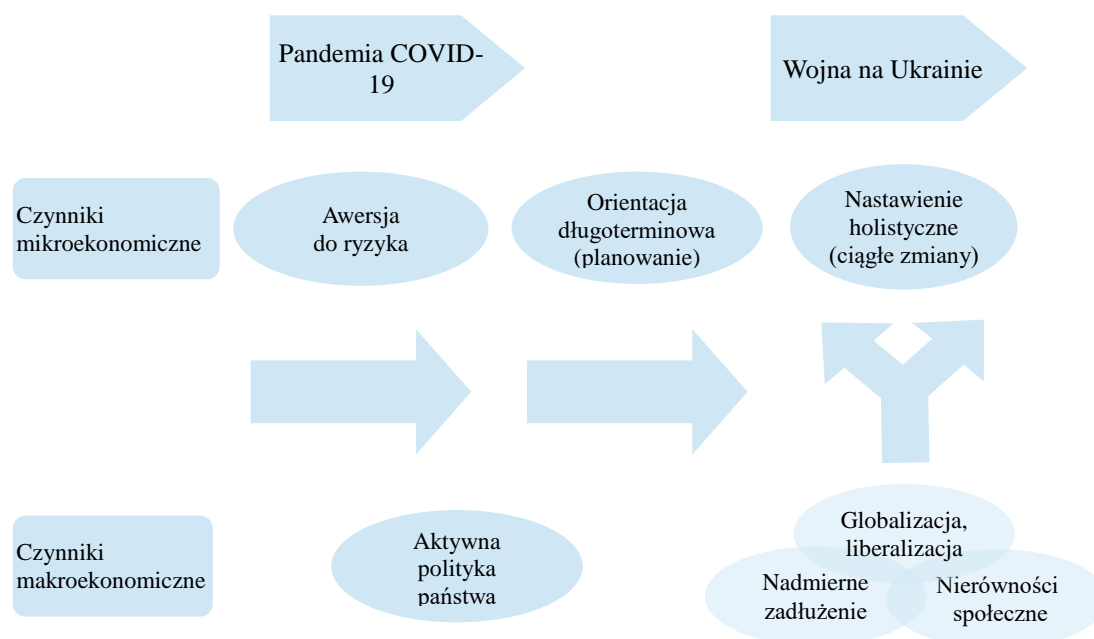
OCENA ZACHOWANIA GOSPODARSTW DOMOWYCH W OKRESIE KRYZYSU

Gospodarstwa domowe w analizowanych krajach nie były narażone na spadek siły nabywczej pieniądza i niezwykle groźny dla gospodarstw domowych wzrost inflacji, zwłaszcza produktów żywnościowych i cen energii. Inflacja pozostała mniej więcej na podobnym poziomie oscylując pomiędzy -1% do 3 % w latach 2019-2021, według danych Banku Światowego. Stąd też, główne problemy związane z wahaniami poziomu konsumpcji nie wynikały ze znaczącego wzrostu cen produktów i usług, gdyż gospodarstwa domowe nie były zmuszone do redukcji wydatków z powodu galopującej inflacji.

Biorąc pod uwagę azjatycki model konsumpcji, możemy zauważyć pewną charakterystyczną tendencję dla wszystkich państw. Otóż, konsumpcja gospodarstw domowych w początkowym okresie znacząco spadła w okresie obowiązywania restrykcji związanych z pandemią COVID-19, co mogło być powiązane z unikaniem niepewności i ryzyka związanego z nieznanymi tendencjami rozwojowymi kolejnych fal zachorowań (rys. 1). Następnie, konsumpcja zaczyna wzrastać i to znacząco, pozwalając gospodarstwom domowym na powrót do poprzedniej ścieżki konsumpcji. Kluczowe znaczenie należy przypisać aktywnej polityce społeczno-ekonomicznej ograniczającej ujemne skutki restrykcji oraz koncentracji gospodarstw domowych na realizacji swoich długoterminowych celów, z uwzględnieniem możliwości okresowej fluktuacji koniunktury, w odróżnieniu od tzw. zachodnich gospodarstw domowych, nakierowanych na konsumpcyjny styl życia

i zorientowanych w większym stopniu krótkoterminowo, często dążąc do tzw. natychmiastowej gratyfikacji.

Rysunek 1. Ekonomiczno-kulturowe uwarunkowania konsumpcji w krajach azjatyckich w latach 2019-2022

Źródło: opracowanie własne.

Jednak przedłużające się problemy ekonomiczne odcisnęły poważne piętno na każdej gospodarce — nawet Chinach, które w roku 2020 zanotowały wyłącznie 2% wzrost PKB, według danych Banku Światowego. Wprawdzie aktywna polityka państwa pomogła złagodzić skutki restrykcji życia społeczno-ekonomicznego w trakcie pandemii COVID-19, a w dłuższym okresie może zapewnić stabilny rozwój. Niemniej, możliwy jest także wzrost nierówności społecznych i nadmiernego zadłużenia gospodarstw domowych, zwłaszcza tych bardziej ubogich.

Większe problemy mogą dotknąć gospodarstwa domowe w Japonii, Korei i formalnie chińskim, ale zintegrowanym z gospodarką światową — Hongkongu. Są to bowiem gospodarki w większym stopniu zliberalizowane i połączone z gospodarką globalną. Wstrząsy w gospodarce światowej, zwłaszcza o charakterze wtórnym, wywołane wojną w Ukrainie, mogą być w tych krajach w większym stopniu odczuwalne.

W Chinach, gospodarstwa domowe zachowały się w sposób najbardziej logiczny, odpowiednio zmniejszając poziom konsumpcji w roku 2020, a następnie zwiększając wydatki w kolejnych latach. Wzrosło też w tym czasie zadłużenie gospodarstw domowych, ale od roku 2021 widoczna jest tendencja spadkowa, co może świadczyć o poprawiającej się kondycji gospodarstw domowych. Wskutek odmowy nałożenia sankcji na Rosję, a nawet zacieśnienia współpracy, prawdopodobnie mieszkańcy Państwa Środka nie będą w kolejnych latach odczuwać skutków globalnego

kryzysu wywołanego wojną w Ukrainie, a to pozwoli im na dalszy rozwój oraz wzmocnienie swojej pozycji największej gospodarki świata.

Singapurczycy na tle wszystkich badanych grup zachowali się w sposób najbardziej ostrożny, zmniejszając radykalnie konsumpcje w trakcie restrykcji związanych z pandemią COVID-19, ale następnie szybko ją odbudowując (wzrost konsumpcji w roku 2021 wyniósł niemal 20% w porównaniu z roku poprzednim). Spadał też poziom zadłużenia gospodarstw domowych, jednocześnie wzrastały ich dochody oraz obniżyły się nierówności społeczne. Czas turbulencji stanowił wyzwanie mające na celu reorganizację całej gospodarki, aby była bardziej odporna na kolejne, podobne wstrząsy w przyszłości. Diametralnie inna sytuacja jest w Hongkongu, w którym to wzrosło zadłużenie gospodarstw domowych i też zwiększyły się nierówności społeczne. Niestety wskutek kryzysu wywołanego pandemią COVID-19 szereg gospodarstw domowych zubożało i możliwa jest dalsza pauperyzacja społeczeństwa, przy jednoczesnym wzroście zamożności najbogatszych Hongkończyków. Hongkong posiada system ekonomiczny w większym stopniu wolnorynkowy niż w Singapurze i też poziom osłon socjalnych i ochrony gospodarstw domowych przed ubóstwem jest mniejszy (Bossak, 2008, 259-260).

Niepokojąco wzrósł poziom zadłużenia gospodarstw domowych w Korei Południowej. Wielu Koreańczyków nie radzi sobie z rosnącymi długami, w tym także wynikającymi z zaciągniętych kredytów hipotecznych na poczet nabytych nieruchomości. Z badań przeprowadzonych przez OECD w roku 2021, obejmujące osoby osiągające dochody poniżej 50% mediany, wynika, iż odsetek osób ubogich wśród Koreańczyków powyżej 66 lat był najwyższy ze wszystkich uwzględnionych w tym raporcie państwa i przekraczał 40%, a dla całej populacji wynosił 15,3% (OECD, 2021).

PODSUMOWANIE

Gospodarstwa domowe w krajach azjatyckich wraz z podnoszeniem ich stopy życiowej zwiększają swoje wydatki, co jest naturalną konsekwencją coraz lepszej koniunktury w tych krajach, przejmując częściowo konsumpcyjny styl życia, charakterystyczny m.in. dla mieszkańców USA czy krajów zachodniej Europy, z zachowaniem jednak własnej odmienności kulturowej. Niemniej, turbulencje ekonomiczne w okresie 2020-2022 spowodowały pogorszenie się kondycji ekonomicznej gospodarstw domowych i to zarówno w społeczeństwach demokratycznych, o dużym zakresie swobód obywatelskich (Korea Południowa, Japonia), jak i w większym stopniu autorytarnych (Hongkong). Kryzys też dotknął kraje, których mieszkańcy koncentrują się głównie na pracy i zwiększaniu własnych dochodów (Korea Południowa), jak i gospodarki, w których gospodarstwa domowe cechuje wysoki poziom konsumpcji (Hongkong).

Precyzyjna diagnoza nie jest w momencie prowadzenia tych badań możliwa, ze względu na brak aktualnych danych statystycznych, aczkolwiek biorąc pod uwagę przykład Singapuru można dojść do następującego wniosku, iż odpowiedni stopień racjonalizowania postaw konsumentów (ograniczenie wydatków, zwiększenie oszczędności) bazujący na konfucjańskim systemie wartości oraz wysoki poziom ochrony socjalnej pozwoliły na zabezpieczenie gospodarstw domowych przed wahaniami koniunktury. Dzięki oszczędnościom Singapurczyków nastąpiła akumulacja kapitału, która przyczyniła się do zwiększania inwestycji jako ważnego w okresie stagnacji gospodarczych impulsu rozwojowego ich kraju. Kolektywny charakter społeczeństw azjatyckich w przypadku tego małego państwa przyczynił się w największym stopniu do konsolidacji społeczeństwa we wspólnym wysiłku, co przełożyło się na poprawę kondycji ekonomicznej gospodarstw domowych i to w okresie turbulencji gospodarki światowej. Niemniej, obecna sytuacja jest na tyle złożona, że na różnych płaszczyznach (niekoniecznie militarnych) może dojść do wzmocnienia rywalizacji pomiędzy USA i UE a Chinami, co przyniesie trudno przewidywalne konsekwencje.

Literatura:

- Bankowicz, Marek; 2005, System polityczny Singapuru: ewolucja historyczna i teraźniejszość, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego
- Bhaimiya, Sawdah; 2023, South Korea tried to push an almost 70-hour work week, but was forced to rethink after millennials and gen z protested; in: <https://www.businessinsider.com/south-korea-rethinking-69-hour-work-week-younger-workers-protest-2023-3?IR=T> [dostęp 11 kwietnia 2023 r.]
- Blanchard, Oliver; 2011, Makroekonomia, Wydawnictwo Wolters Kluwer Polska., s. 423-427
- Bossak, Jan; 2008, Instytucje, rynki, konkurencja we współczesnym świecie, Szkoła Główna Handlowa
- Byłok, Felician; 2017, Między indywidualizmem a kolektywizmem w konsumpcji — konsumpcyjne innowacje społeczne; w: Studia Ekonomiczne nr 326, Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach
- Cimiek Gracjan; 2021, Wpływ konfucjanizmu na chińską narrację w warunkach globalizacji; w: Przegląd Religioznawczy 4(282)/2021, Polskie Towarzystwo Religioznawcze
- Cherouk, Amr Yassin; 2022, What is Enough? The impact of the Russia-Ukraine crisis on consumers' panic-buying behavior, The Academic Journal of Contemporary Commercial Research Vol. 2, No. 3, 2022, Cairo University, Egypt
- Chodkowska-Miszczuk, Justyna; Wylon, Mirosław; 2017, Fenomen Singapuru — perspektywa geopolityczna, w: Przegląd Geopolityczny 22, Polskie Towarzystwo Geopolityczne
- Czerwonka, Monika; 2015, Charakterystyka wskaźnika kulturowego Hofsteda, 2015, O nowy ład finansowy w Polsce; w: Przedsiębiorczość, Szkoła Główna Handlowa
- Dane statystyczne Bank for International Settlements: www.bis.org [dostęp 2 maja 2023 r.]
- Dane statyczne OECD <https://data.oecd.org/inequality/poverty-rate.htm#indicator-chart> [dostęp 2 maja 2023 r.]

- Dane statystyczne Banku Światowego <https://data.worldbank.org/> [dostęp 2 maja 2023 r.]
- Hae, Kim; 2017, The effect of consumption on economic growth in Asia; in: Journal of Global Economics, Hilaris Publisher Brussels
- Francks, Penelope; 2009, Inconspicuous consumption: sake, beer and birth of consumer in Japan; in: Journal of Asian Studies vol. 68 no. 1, Cambridge University Press
- Key Household Income Trends, 2021, Department of Statistics, Ministry of Trade & Industry, Republic of Singapore
- Kightley, Marta; 2013, Proeksportowa strategia rozwoju Korei Południowej i jej wpływ na współczesną konsumpcję; w: Konsumpcja i rozwój, Instytut Badań Rynku, Konsumpcji i Koniunktury
- Klimek, Kaja; 2009, Życie to Kaisha. Specyficzne rozumienie japońskiej przedsiębiorczości, w: Przedsiębiorczość — Edukacja vol. 5, Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie
- Levinson, Justin; Kaiping. Peng; 2007, Valuing Cultural Differences in Behavioral Economics; in: ICAFI Journal of behavioral finance, VOL. IV, NO. 1
- Mayer, Maciej; 2015, Chiński konsument wobec luksusowych towarów i usług; w: Handel Wewnętrzny 2015 (358), Akademia Morska w Gdyni,
- Mok, Lea; Hong Kong's wealth gap reaches 'tipping point' under COVID as unemployment rises among poor; in: Honk Kong Free Press <https://globalvoices.org/2022/10/06/hong-kongs-wealth-gap-reaches-tipping-point-under-covid-as-unemployment-rises-among-poor/> [dostęp: 11 maja 2023 r.]
- Strittmatter, Kai, 2008, Chiny 5.0. Jak powstaje cyfrowa dyktatura?, Grupa Wydawnicza Foksal
- Shiwen, Wu; Shen, Yanfang, Shen; Yujie, Geng; Tinggui, Chen; Xi, Lei; 2023, Consumer Panic Buying Behavior and Supply Distribution Strategy in a Multiregional Network after a Sudden Disaster; in: Systems 2023,11, MDPI Headquarters, Basel